

СТРАТЕГИЧЕСКИ АСПЕКТИ НА ИКОНОМИЧЕСКОТО РАЗВИТИЕ НА БЪЛГАРИЯ ДО 2020 ГОДИНА¹

Разгледани са някои важни стратегически аспекти на икономическото развитие на България като член на ЕС до 2020 г., а по отделни показатели и в по-далечна перспектива. Изтъкнато е, че както преди 100 или преди 50 години, така и сега сме на едно от последните места в Европа по най-важните икономически, социални и други показатели. Доказано е, че от тази ситуация може да се излезе само чрез ускорено догонващо развитие, което е характеризирано накратко. Посочени са приоритетите в икономическото развитие на България, като са очертани най-важните икономически цели до 2020 г. и средствата за тяхното постигане.

JEL: E20, O11, O40

1. Къде сме ние сега?

Могат да се чуят изказвания на хора с пристрастно мислене, че непосредствено преди Втората световна война България е била между водещите европейски страни по своите икономически и социални показатели. Това не е вярно. *Преди 100, преди 60 или преди 20 години страната е била там, където е сега - последна или между последните* в Европа по равнище на икономическо развитие. Ние сме се развивали, но същото са правели и другите европейски страни, дори по-добре от нас. В резултат от това дистанцията между нас и тях расте. Ако преди 20 години бяхме на приблизително еднакво равнище или леко изоставащи по основните икономически показатели от Полша, Словакия и Унгария и малко по-ниско или умерено изоставащи от Чехия и Словения, сега те са 10-15 години преди нас.

По данни на Евростат по БВП на човек от населението за 2007 г. имаме 38.0% от ЕС-27 и 34.0% от ЕС-15; по производителност на труда съответно –

¹ Успешното икономическо развитие се предопределя от много външни и вътрешни фактори, най-важен сред които е изборът на подходяща икономическа политика. По този въпрос вж.: *Ангелов, Ив.* Икономическата политика на България като член на Европейския съюз. - Икономически алтернативи, УНСС, 2007, N 6, с. 3-26; Икономическата политика на България. - Понеделник, 2008, кн. ½, с. 68-80; вж. също www.iki.bas.bg/angelov/index.htm, публикации № 89, 90, 93 и 95.

За повече подробности по целите, приоритетите и средствата на икономическото развитие вж. Икономиката на България и Европейският съюз. Предприсъединителен период. Икономически институт на БАН и фондация "Фридрих Еберт". С.: "Статпринт", март 2001; Икономиката на България и Европейският съюз. Стратегия за догонващо икономическо развитие до 2020 година. Икономически институт на БАН и фондация "Фридрих Еберт". С.: "Статпринт", ноември 2003; Strategy for Accelerated Economic Development of Bulgaria by 2020. Summary of Conclusions and Recommendations. Institute of Economics, Bulgarian Academy of Sciences and Friedrich Ebert Foundation. Sofia: Marin Drinov Academic Publishing House, January 2004; Икономиката на България и Европейският съюз. Догонващо икономическо развитие – стратегия и реалности. Икономически институт на БАН и фондация "Фридрих Еберт". С.: Изд. на БАН, декември 2006. Публикациите могат да се намерят и на посочения Интернет-адрес - № 25, 43, 71.

35.6 и 32.3%, а по реални доходи – 32 и 33%. По макроикономическа конкурентоспособност в класацията на Световния икономически форум за 2008-2009 г. сме на 76-то място от 134 обхванати страни и последни в ЕС. Това означава, че пред нас са не само всички членки и кандидати за ЕС, но и около 30–35 слаборазвити държави от Африка, Южна Азия, Латинска Америка и Карибите. По доходно разслоение сме между силно поляризираните страни в ЕС. Изпреварват ни само някои от бившите съветски републики. По основните икономически, технико-икономически, социални, екологични, санитарно-хигиенни и други показатели изоставаме с 40–50 и повече години от развитите западноевропейски страни.

2. Можем ли да останем в дъното на европейските класации?

Чака ни тревожно бъдеще, ако не се заемем с постигане на ускорено догонващо икономическо развитие. Ръководителите на България трябва да го направят преди всичко от грижа за собствения си народ, който желае да работи повече, но и да живее по-добре. Българите сега общуват по-активно със западноевропейците и желаят да имат подобно качество на живота. Мнозинството от тях разбират, че това е възможно само чрез повече труд и предприемчивост. Защото европейското качество на живот предполага европейска производителност на труда. Расте силата на подражателния ефект в добрия смисъл на думата. А за да бъдат задоволени желанията и очакванията на хората, е необходимо форсиране на нашето икономическо развитие. Благата трябва първо да бъдат произведени и след това разпределяни и потребявани.

Не можем да си позволим застой в относителното развитие и защото другите страни от ЕС ни наблюдават.² Когато ни приемаха за член на Съюза на 1 януари 2007 г. ръководителите на страните-членки знаеха, че не сме подготвени в съответствие с критериите от Копенхаген и че през началния период ще бъдем чуждо тяло в икономическия и социалния организъм на Общността. Те също знаеха, че имаме много сериозни проблеми поради слабия административен потенциал, както и в областта на вътрешните работи, престъпността и корупцията.

Въпреки това ни приеха заради нашето важно стратегическо географско разположение, правейки *голям компромис в името на глобалните и регионалните си геостратегически интереси* с поглед 30-50 и повече години напред, а сега ни наблюдават внимателно и ни помагат. По този начин помагат и на себе си. Това контролно наблюдение, наричано с чуждицата “мониторинг”, може да засяга някои чувствителни национални струни у нас, но е обективно полезно за икономическото и социалното ни развитие. Всички факти през

² Под относително развитие разбирам мястото, което заемаме в европейските класации по икономически, социални и други показатели. Не можем да бъдем доволни, ако през следващите години и десетилетия оставаме на последното или на едно от последните места в тези класации. България трябва да се придвижва напред и през следващите 3-4-5 десетилетия да се приближава плътно към средните показатели на ЕС. Това ще бъде много трудно, но не е невъзможно.

годините непосредствено преди и след присъединяването показват, че *реформите в България са по-бързи и по-категорични, когато се извършват под натиска на ЕС*. Това важи за икономическото развитие и икономическата политика, за вътрешния ред и правосъдието, за промените в Конституцията и всички други области на общественото ни развитие.

Без такъв натиск повечето от тях нямаше да се случат. Българската администрация *не желаше или не можеше да предприеме такива реформи*. Следователно, независимо откъде идва инициативата, за гражданите на България е важно да има подобрения във функционирането на държавните институции и в качеството на живота им. Този тип катализиращ ефект е дори по-полезен за нас от финансовата помощ на ЕС по линия на Структурните, Кохезионния, Аграрния и други фондове. А и финансовата помощ може да бъде спряна, ако не се съобразяваме с правилата на Общността. Потвърждение за това е слабото усвояване на предприемаческите фондове, многобройните пропуски и дори престъпления при тяхното използване от български стопански субекти, блокирането на голяма част от тези средства през 2008 г., в резултат от което страната ще се лиши от над 1 млрд. лв. безвъзмезден ресурс от ЕС.

Основната работа обаче трябва да свършим ние. Ако партньорите в Общността не видят у нас стремеж да се измъкнем от изостаналостта, ще започнат все по-често да ни предупреждават, вкл. и с предпазни клаузи и финансови санкции. Едва ли ще се стигне до изключване на България от ЕС, но ако не реагираме адекватно на предупрежденията от Съюза, рискуваме да ни наложат ограничения в правомощията като редовен член³ и в крайна сметка да попаднем в икономическа и социална изолация с всичките негативни стратегически последици.

3. Изводът – необходимо е догонващо икономическо развитие

Преодоляването на вековната икономическа изостаналост на България е възможно само чрез догонващо развитие. *Догонващо развитие е това*, което води до намаляване на дистанцията между нас и развитите страни по основните икономически, технико-икономически, социални, инфраструктурни, екологични, здравни, образователни и други показатели. В по-далечното бъдеще (към средата на това столетие) може да се очаква евентуално изравняване със средните равнища в ЕС по тези показатели само ако мобилизираме цялата си национална енергия и при благоприятни външни условия, но все още не може да се говори за изпреварване.⁴

Догонването предполага развитие с изпреварващи темпове на растеж на БВП – 2.5-3.5 пъти по-високи от средногодишните в ЕС, които се очаква да бъдат

³ Една от многото възможни санкции е ограничаване на правото ни на глас при вземане на решения в органите на Общността. То беше приложено преди години срещу Австрия поради участието на партията на Г. Хайдер в правителството. В ЕС вече се чуват гласове от страни-членки за прилагането му срещу нас поради злоупотреби с европейски фондове.

⁴ Каквото постигна Ирландия преди няколко години, а напоследък и Испания.

около 2.5% през следващите десетилетия. Същото важи и за останалите икономически, социални и други показатели. През отделни периоди и години сигурно ще има колебания над и под тези средни равнища и дори рецесии, пред каквато сега са изправени повечето страни-членки на Общността.

Някои критици на стратегията за догонващо развитие смятат, че правилната стратегия е тази за *изпреварващо развитие*.⁵ Те, изглежда, не са извели поуки от прословутата стратегия на бившия Съветски съюз през 70-те години за “догнать и перегнать” САЩ и от също така прословутите китайски “скокове” по времето на Мао Дзъдун. Последвалите години и десетилетия опровергават тотално амбициите на подобни утопични стратегии.

Прокламирането на изпреварваща стратегия за развитие е равносилно на авантюра. Нейното обявяване би било израз на непознаване и пренебрегване на суровите реалности у нас и в развитите страни. Подобна стратегия и свързаната с нея икономическа политика ще претърпи провал с тежки последици за нашето общество. За такава стратегия може евентуално да се мисли след 3-4 десетилетия, при условие че дотогава постигнем успешно догонващо развитие и се приближим плътно до средните икономически, социални и други показатели на Общността.

Догонването не означава копиране на развитието на напредналите страни. То не допуска повторение даже в отрасловите структури, в структурните и другите характеристики на заетостта, на доходите, на потреблението, на здравеопазването, на образованието и т.н. Защото, ако вземем например производствените структури, те са жив организъм, който непрекъснато се обновява. Старите отрасли и подотрасли затихват и изчезват, появяват се нови, които процъфтяват, достигат апогей и също се свиват, отстъпвайки място на все по-нови и по-модерни. Тези цикли не съвпадат в различните страни по време, по интензивност или продължителност. Ние нито можем, нито трябва да копираме сегашните или бъдещите отраслови структури на най-развитите страни, а ще търсим ниши в някои подотрасли или по-скоро - видове производства, отговарящи на българските традиции, натрупан опит, наличен пазар и съвременни възможности. В отделна избрана ниша можем да се развиваме изпреварващо спрямо най-напредналите страни, но само в този смисъл. На макроикономическо равнище това не е възможно.

А когато става дума за *народопсихология, национална култура, изкуство, традиции, език, национална идентичност* и т.н., тезата за догонващо развитие е неуместна. В тези духовни области няма какво и кого да догонваме, освен да развиваме и обогатяваме собствените си национални ценности, с които да впечатляваме нашите партньори в ЕС и да обогатяваме

⁵ Трябва да се прави разлика между изпреварващо развитие по *равнище* на БВП на човек от населението, по производителност на труда, по доходи и по другите икономически и социални показатели, от една страна, и изпреварващо развитие по *темпове* на повишение на тези показатели. Докато първото засега е невъзможно за България, второто е абсолютно необходимо. Основанията за това са очевидни.

Общността със своето разнообразие. Разбира се, трябва да ги впечатляваме най-вече с трудолюбие, производителност, творческа изобретателност, предприемчивост и порядъчност. Само тогава ще бъдем пълноценен и уважаван неин член.

Догонващо и ускорено развитие не е едно и също. Първото понятие е по-богато по съдържание от второто. Защото не всяко ускорено развитие е догонващо, докато всяко догонващо развитие е ускорено, и то в по-висока степен. Освен това при последното се поставя конкретна цел за сближаване с друга страна или група страни по приети показатели и в определен срок, докато при ускореното то е неопределено, неутрално, необвързано с други държави и по-абстрактно. Например 4–5% растеж на БВП на фона на 2–3% в ЕС е ускорено развитие, но не ни осигурява догонване през близките десетилетия.

И още нещо. При догонващото развитие става дума не за догонване (приближаване или достигане) на статична (неподвижна) цел, а за *движеща се цел*, тъй като държавите, които догонваме, се развиват успешно. Както беше споменато, очакваме 2.5% средногодишен растеж в страните от ЕС през следващите десетилетия. Такъв растеж при нашето ниско равнище на развитие е незадоволителен, но при тях е значителен.⁶

Още по-точен измерител на интензивността на догонването е *разликата в средногодишния прираст на масата на БВП на човек от населението* между догонващата и догонваната страна. С други думи, важно е да се повишава съдържанието на един наш процентен пункт прираст. Действително сближаване е възможно едва когато размерът на абсолютния прираст на БВП на човек от населението в България се изравни и превиши същия показател в по-напредналите страни. За това са нужни много години за натрупване на човешки, интелектуален, физически, институционален и друг потенциал. Ако по темпове на прираст на БВП през последните 7 години ги изпреварваме 2-2.5 пъти, по абсолютна маса на годишния прираст на човек от населението изоставаме неколкократно.

Този растеж зависи от множество вътрешни и външни фактори за догонващите и догонваните страни. *Догонващото развитие държи сметка за много повече и по-сложни комбинации от фактори*, отколкото ускореното. По тази причина последното се прогнозира и целеполога по-лесно, но получаваните по такъв начин стратегически цели имат по-ограничена практическа стойност от тези за догонващо развитие.

Концепцията за догонващото развитие притежава и инструментариум за относително надеждна оценка на необходимото време за сближаване на догонващата страна (България) с догонваната (ЕС), ако са определени правилно досегашните и очакваните скорости на изменение на показателите в двете

⁶ А 2-3% растеж за бедните и с висока раждаемост африкански страни на юг от Сахара е равностойно на рецесия, защото БВП на човек от населението може да намалява.

страни. За тази цел използвам понятието “стъпка на догонване”,⁷ която по БВП на човек от населението за 2001-2007 г. в България е средногодишно 1.5 процентни пункта. При запазване на тази стъпка се нуждаем от около 40 години отсега нататък, за да постигнем изравняване с ЕС по този показател. При евентуално повишаване на темповете на растежа в Съюза и запазване или намаляване на нашите темпове през следващите десетилетия този срок може да се удължи до 45-50 години. И обратно.

Възниква въпросът *доколко реална е установената средногодишна стъпка на догонване от 1.5 процентни пункта* по този показател, още повече, че е извлечена за сравнително кратък период? Висока ли е тя, или ниска, достижима, или не? Сравнителният анализ с опита на други страни за по-дълги периоди в сходна на нашата ситуация може да ни помогне да намерим отговора (вж. таблицата).

Таблица

Изчисление на стъпката на догонване на ЕС от някои страни-членки по БВП на човек от населението

Страни	% от средното за ЕИО в годината на присъединяване	% от средното за ЕС през 2007 г.	Години като член на ЕС	Повишение на относителното равнище в процентни пункта към ЕС-27 по време на членството	Средногодишна стъпка на догонване в процентни пункта от присъединяването до 2007 г.
Ирландия	50 (1973 г.)	146.2	34	96.2	2.83
Гърция	62 (1981 г.)	98.4	26	36.4	1.40
Португалия	55 (1986 г.)	73.9	21	18.9	0.90
Испания	68 (1986 г.)	104.5	21	36.5	1.74

Източник. Изчислено по данни на Евростат.

Най-висока е стъпката на догонване в Ирландия, а най-ниска - в Португалия. България не може да достигне темпа на догонване на Ирландия по очевидни причини, на които съм се спирал в други мои публикации. Не бива обаче да допускаме и ниския темп на догонване на Португалия. Като имаме предвид, че нашите икономически, политически, географски, климатични, психологически, народностни и други условия са много близки с тези на Гърция, а имаме и някои важни сходства с Испания, може да се

⁷ Стъпката на догонване (оближаване) е измерител на интензивността на догонването на по-напредналата страна от по-изостаналата по съответен икономически или друг показател. В технически смисъл тук под стъпка на догонване разбирам средногодишното намаление на разликата в процентни пунктове между догонващата и догонваната страна по изследван показател – БВП на човек от населението, производителност на труда, средни доходи и т.н.

приеме, че *България трябва да се стреми да поддържа досегашния темп на сближаване* със стъпка на догонване по БВП на човек от населението около 1.50 процентни пункта средногодишно през следващите десетилетия.

Известно е, че равнището на производителността на труда у нас спрямо средното в ЕС е най-ниско между новите членки и страните-кандидати. Далеч пред нас е Турция и още повече – Хърватия. Логично е при това положение да се запитаме *в какъв времеви хоризонт е възможно догонване на средната производителност на труда в ЕС*. Това може да се установи чрез изчисляване на стъпката на догонване, при положение, че производителността в България и в ЕС продължи да нараства със средногодишните темпове на 2001-2007 г., т.е. 0.82 процентни пункта. В случая са нужни около 80 години за изравняване на нашата производителност с тази на Съюза. Това не е добра перспектива за България. Необходими са мерки за чувствително активизиране на темповете на повишение на производителността на труда, а следователно и на нейния принос за растежа през следващите години, така че срокът на догонване по споменатия показател да се изравни с този по БВП на човек от населението, т.е. докъм средата на столетието.

С помощта на този инструмент могат да се подават сигнали при голяма изоставане на страната по един или друг показател и да се подсказва необходимостта от съвременни мерки чрез икономическата политика за ускоряване на развитието. Придържането към подхода за ускорено развитие, т.е. без сравнения с други страни-членки на ЕС, ни лишава от такава предварителна сигнализираща способност.

Според нашата стратегия за догонващо икономическо развитие на България до 2020 година догонващият средногодишен растеж на БВП за *първото десетилетие на това столетие трябва да бъде 9–10%*. А се очакват около 5.5 - 6%, което въпреки ниските темпове на растеж в Западна Европа през последните десетина години не осигурява необходимото догонване.⁸ България засега използва 55-60% от своя растежен потенциал. Такъв тип икономически растеж е ускорен, но не е догонващ.

4. Приоритети в икономическото развитие

Пазарните фундаменталисти вярват във всемогъществото на “невидимата ръка” и ненавиждат понятия като “стратегия” или “приоритети”, защото това било “намеса” в нормалната дейност на пазарния автоматизъм. И най-добрата регулативна държавна намеса според тях е по-лоша от най-несполучливото свободно функциониране на икономиката по логиката на пазарния автоматизъм. По тази логика правителствата на всички страни по

⁸ Започващата се глобална рецесия неизбежно ще засегне както страните от ЕС, така и нашата. В зависимост от дълбочината и продължителността на рецесията в развитите страни на ЕС и у нас могат да настъпят малки изменения в тези срокове. Сигурно е, че през следващите години и десетилетия ще има и други смущения в динамиката на растежа, но времето на тяхната поява, тяхната дълбочина и продължителност не подлежат на предсказване.

света и особено на САЩ, ЕС и другите развити държи би трябвало сега да бездействат и да чакат “невидимата ръка” да нормализира състоянието на финансовите пазари и да предотврати рецесията в реалния сектор.⁹ Пазарните фундаменталисти продължават да чакат тя да свърши своята структуро-формираща роля, да развива фундаменталната и приложната наука и на тази основа – структурната и технологичната модернизация на икономиката. И няма да я дочакат, защото, както казва Нобеловият лауреат по икономика Джоузеф Стиглиц в нобеловата си лекция на 8 декември 2001 г., “ръката е невидима, защото я няма”.

Пазарният механизъм може да влияе върху текущото коригиране и донастройване на съществуващите отраслови структури, но той не притежава способността да разпознава, да предвижда и определя типа, вида и начините на формиране на отрасловите структури, които ще съществуват след 20-30 и повече години. Частният капитал не прави модернизационни инвестиции, които ще дадат резултат след много години или дори блестящ краткосрочен резултат, ако той ще се прояви извън компанията и не може да бъде възнаграден чрез цената или други инструменти. Световната стопанска история не ни предлага такива примери. *Това може да прави само науката, съвместно с държавни и недържавни проучвателни институции и екипи за приложни изследвания на големите корпорации в най-могъщите икономики.* България не е между тях.

Според твърдения на наши уважавани учени от т. нар. точни науки – математика, физика, химия, електроника, биология и др., *най-големите фундаментални теоретични открития през последните десетилетия са*

⁹ Настъпилата глобална финансово-икономическа криза през 2008 г. е поредното доказателство, че това не е вярно. Световната стопанска история през последните 100 години познава десетки циклични кризи и няколко дълбоки депресии. Във всички случаи обаче от тях се е излизало едва след решителни интервенции на държавата, а не чрез саморегулиращите пазарни механизми. Тези механизми престават да действат в екстрени ситуации. Дори в най-развитата пазарна икономика – САЩ, администрацията на президента и Конгресът изоставиха идеологическите догми на либерализма и пристъпиха към радикални интервенции на държавата във финансовия сектор за предотвратяване на национална катастрофа. Без такава държавна намеса САЩ и другите развити и развиващи се страни биха изпаднали в дълбока депресия с много тежки икономически и социални последици. Това би довело до глобална социално-икономическа катастрофа, засягаща живота на милиарди хора. Не случайно в САЩ се говори, че центърът за вземане на икономическите решения се премества от Ню Йорк във Вашингтон, т.е. от Wall Street, в Конгреса и президентската администрация. Още по-радикални планове в този смисъл има френският президент Н. Саркози – той настоява за радикална реформа на съвременния капитализъм. По идея на британския премиер Гордън Браун в най-развитите страни са насочени около 850 млрд. USD за закупуване на преференциални държавни акции в стабилните финансови и други корпорации. Това превръща държавата в stake holder с право да участва пряко в управлението на корпорациите. Гигантски банки с вековна история, устояли на Голямата депресия от 1929 г., бяха ликвидирани или национализирани. А германският министър на финансите наскоро заяви, че “капитализмът, доведен до своята крайност, се саморазрушава”. Не стана ли същото и с тоталитарния социализъм! “Главната поука от сегашната криза е, че не е възможно успешно социално-икономическо развитие без активно участие на държавата. Бъдещето е на регулираната пазарна икономика, а не на саморегулиращата се пазарна икономика. Такава няма никъде по света”(Ангелов, И. – Дума, 8 октомври 2008).

направени от държавни изследователски организации към съответни национални академии и престижни университети или най-малкото с държавно финансиране на частни научни институции. Пазарният автоматизъм не оказва влияние върху този тип фундаментални изследвания, определящи в много висока степен икономическите приоритети и структури и подхранващи приложните научни разработки в стратегическите хоризонти. Пазарният фундаментализъм по-скоро потиска фундаменталните изследвания, понеже не дават незабавен видим резултат. А без тях няма приложни изследвания и иновационни внедрителски дейности.

В стратегически разработки на отделни научни колективи у нас се препоръчват национални приоритети за икономическо развитие. Българските държавни институции обаче още не са определили такива приоритети.¹⁰

В споменатата наша Стратегия за догонващо икономическо развитие на България до 2020 година глава 11 е посветена на икономическите аспекти на структурната политика на страната в стратегически хоризонт (вж. с. 277-287). Показани са тенденциите в измененията на структурите на производството и на потреблението и произтичащите от тях приоритети. Очертани са контурите на секторните структури, на отрасловите и продуктовете структури в промишлеността, структурата на услугите, регионалната структура на стопанската дейност и реструктурирането чрез фирмен оборот към 2010 и 2020 г. Впечатлението ми е, че нашите препоръки не се познават от хората, които формират държавната политика на България в стратегически хоризонт.¹¹

Няма приоритети изобщо. За приоритети може да се говори само от определена гледна точка с оглед на зададен критерий за постигане на съответна стратегическа цел. Ако трябва да обобща резултатите от нашите изследвания, могат да се очертаят следните приоритети в развитието на българската икономика към 2020 г., а и по-нататък:

- според вида на високите технологии - информационни и комуникационни, био- и нанотехнологии, екологично чисти и енергоспестяващи, технологии за създаване на нови материали и нови източници на енергия;

¹⁰ Наскоро се появи Национална стратегия за развитие на научните изследвания (2008-2013), разработена по инициатива на Министерството на образованието и науката. Тя може да е изготвена с добри намерения от компетентни автори, но неизбежно ще съдържа съществени непълноти, защото не е направена на основата на дългосрочна стратегия за социално-икономическо развитие на България. Това е задължително изискване, защото науката трябва да обслужва именно социално-икономическото развитие, а не обратното. Освен това в предвидените шест приоритета на посочената стратегия няма и дума за развитие на икономическите науки. Най-близък до обществените науки е Приоритет № 6 "Културно историческо наследство, национална идентичност и социална среда". Отсъствието на икономическите науки от този списък от приоритети е съществен недостатък на проекта за стратегия.

¹¹ Въпреки че всички наши разработки от 1992 г. досега са изпращани лично до най-високите държавни институции (Президентство, Министерски съвет, Народно събрание) и до министерствата, занимаващи се с управление на стопанската и социалната дейност.

- *според постигането на по-висока икономическа и социална ефективност* - производство на продукти с ниска материалоемкост, енергоемкост и капиталоемкост, с високо съдържание на сложен труд, с висока производителност и конкурентоспособност, ефикасно стопанско управление на макро- и микроравнище, създаване на съвременно социално пазарно стопанство, подобряване качеството на живота на хората;

- *според областите на дейност* - създаване на съвременно здравеопазване, на модерно образование и пожизнено обучение, на развита наука и мощна иновационна система, на комплексна инфраструктура, технологична и структурна модернизация на услугите, индустрията и земеделието, енергоикономично развитие в стопанския и домакинския сектор, разширено използване на възобновяеми енергоизточници, опазване и подобряване на околната среда;

- *според потреблението* - високо качество на потреблението, дематериализация на потреблението, потребление, основано на знанията, потребление, отговарящо на предпочитанията на възрастните хора, персонализация на продуктите и услугите, устойчиво потребление.

Широко разпространено е гледището, че *приоритетите не трябва да са многобройни*. Когато са много, няма приоритети, понеже всичко се оказва приоритетно. В това има дълбоко основание. Същевременно в реалната икономическа политика усилията трудно могат да се насочат в две-три-четири направления и всичко друго да се изостави. Това важи и за научните изследвания, особено фундаменталните в средните по мащаби и в големите страни. Затова се налагат *компромиси между първото и второто гледище*, съчетани с определяне на приоритети от първи, втори и трети ранг, държейки сметка и за характера на междуотрасловите връзки.

5. Стратегически икономически цели на България към 2020 г.

Всяка стратегия съдържа цели, приоритети и средства за тяхното постигане. Ще се ограничи до икономическите и някои тясно свързани с тях социални цели.

Както вече споменах, България не си е поставяла официално стратегически цели като държава. Това са цели, които нашият колектив препоръча в своята стратегия за хоризонта към 2020 година.¹²

Фундаменталната социално-икономическа цел на страната ни е *повишаване качеството на живота на хората* чрез модернизация на икономическата

¹² Вж. Икономиката на България и Европейският съюз. Стратегия за догонващо икономическо развитие до 2020 година..., с. 77-131; Икономиката на България и Европейският съюз. Догонващо икономическо развитие – стратегия и реалности. С.: Издателство на БАН, декември 2006, с. 13-187. Пълните текстове на двете публикации могат да се намерят в Интернет на www.iki.bas.bg/angelov/index.htm, публикации № 43 и 71.

и социалната система, полагане основите на информационното общество¹³ и ускорената интеграция в ЕС.

България обаче се нуждае не от какво да е информационно общество и от каква да е европейска интеграция, а от такива, които обслужват балансирано интересите на всички социални и професионални групи. Правителството трябва да бъде еднакво грижовно към труда и капитала. Няма бъдеще държава, която допуска противопоставяне на тези две основни групи на обществото. Тяхното сътрудничество и равнопоставеното им третиране от държавата е *от фундаментално значение* за социално-икономическото и научно-техническото развитие на нашата страна през следващите десетилетия.

България е страдала много в миналото от примитивна “класова” политика, настройваща едната група срещу другата, вместо да бъдат конструктивни социални партньори. Различните, често противоречиви и дори конфликтни интереси на двете групи трябва да се съчетават чрез разумни взаимни компромиси, а не да се конфронтират под знамето на “класовата борба”. При наличие на добра воля всякакви противоречиви интереси могат да се решават чрез двустранни компромиси. Историята е показала, че *барикадите не са най-доброто средство за разрешаване на конфликтни интереси*. Те създават повече проблеми, отколкото решават.

Държавните институции трябва да играят ролята на обективен арбитър при търсенето на справедливи компромисни решения. Всяка силова “победа” в конфликтите между труда и капитала е Пирова победа и цената се плаща от цялото общество в продължение на години. Това се потвърждава както от нашия, така и от световния опит.¹⁴ В началото на XXI век е време да си извлечем тази изстрадана историческа поука.

¹³ Нашите разсъждения се отнасят за периода докъм 2020 г. Само в отделни случаи си позволявам да проникна отвъд този хоризонт. От 2020 г. ни делят само 12 години. Би било несериозно да се мисли, че за такъв кратък период в България може да бъде създадено информационно общество и още по-конкретно – икономика на знанието. За това ще ни бъдат необходими 30-40 и повече години. Може би дори тази оценка е оптимистична.

Не бива да се забравя, че наченки на информационно общество и на икономика на знанието в точния смисъл на думата сега има само в САЩ, Япония и някои западноевропейски страни. Техните икономии обаче все още не могат да се наричат “икономии на знанието” в строгия смисъл на това понятие.

Ако трябва да говорим още по-прецизно, икономиките на най-развитите страни отдавна притежават отделни белези на знанието. През последните 60-80 години в тях рядко могат да се намерят продукти и услуги, които не са в значителна степен резултат от материализирани знания, получени вследствие на научни изследвания. С годините те все повече се насищат с подобни белези. Необходима е обаче много висока степен на такава наситеност, за да се каже, че дадена страна притежава икономика на знанието. Днешна България е далече от това състояние.

¹⁴ Положителен пример за това са горещите дискусии в американското общество през септември 2008 г. при изработването на пакета от 700 млрд. USD за финансова стабилизация. В първоначалния проект на президентската администрация от 3 страници се целеше преди всичко стабилизирането на финансовите институции за сметка на огромни допълнителни бюджетни

Българското общество може да си постави следните *главни икономически цели до 2020 г.*: значително подобряване на качеството на живота чрез повишаване на средните реални доходи; ликвидиране на оскотяващата бедност, особено сред ромското население; повишаване на социалната еднородност; модернизация на здравеопазването и образованието; повишаване на социалната, физическата и имуществената сигурност; смекчаване на демографската криза; екологично здравословно развитие. Те могат да се конкретизират по следния начин:

- *Повишаване на реалните разполагаеми доходи* на хората до 50–55% от средното в ЕС към 2020 г. и до 75–80% към 2050–2060 г., като се има предвид, че в Съюза се очаква те да нарастват около 2.5% средногодишно. Гърция и Португалия сега имат по този показател съответно 95 и 75%, а Испания е на средното равнище за ЕС. Целта, която препоръчваме, е амбициозна. Тя е на границата между възможното и невъзможното, но е реализуема при максимална мобилизация на националната енергия.¹⁵

- *Наша цел към 2020 г. би трябвало да бъде постигането на коефициент на заетост около 70-72% при чувствително нарастване на относителния дял на заетите над 55 години, а също и на заетостта на жените от всички възрастови групи. Необходимо е значително повишение на мобилността на работната сила и на заетостта, както и широко прилагане на гъвкавото работно време и гъвкавите форми на заетост. Равнището на безработица да се сведе до 3 - 4%,¹⁶ което е минималното реално достижимо равнище в нормално функционираща пазарна икономика и може да се смята за голямо постижение по световните стандарти.*

- *По-справедливо разпределение и относителна социална еднородност.* Сегашната ускорена комплексна поляризация трябва да бъде постепенно обуздана.¹⁷ Под това понятие разбирам едновременно доходна и имуществена поляризация, по достъп до здравни услуги и до образование, дигитална, регионална и социално-етническа поляризация. Комплексната поляризация

разходи, без да са защитени задоволително данъкоплатците. Така възникна конфликтът между Wall Street, т.е. интересите на капитала, и Main Street – на труда. След продължителни дискусии се постигна сравнително балансирано решение, защитаващо интересите на двете страни в тази сложна ситуация, при което документът надхвърли 100 страници. В резултат от това се постига защита на депозитите на гражданите до 250 хил. USD, някои гаранции за данъкоплатците, ограничения за т. нар. финансови барони и т.н.

¹⁵ За повече подробности вж. Стратегия за догонващо икономическо развитие на България до 2020 година..., с. 91-94.

¹⁶ По данни на Евростат коефициентът на заетост в ЕС-27 през 2007 г. е 64.5%, а в България – 58.6%, а коефициентът на безработица – съответно 7.1 и 6.9%. При изчисляването на тези коефициенти се изключват българите, живеещи и работещи в чужбина.

¹⁷ Според анкета на НСИ, обявена на 9 май 2008 г., 67.2% от българите заявяват, че “едва свързват двата края”, 16% “все повече затъват в дългове”, 5.6% са “принудени да посягат на спестяванията си”, 7.3% “могат да спестяват по малко”, а 0.2% отговарят, че “положението им се е подобрило през последните 12 месеца”. Резултатите, обявявани през втората половина на годината, са почти същите.

намира израз и във все повече оформящи се контрастни гета – мизерните гета на ромите и екстравагантните жилищни квартали на богатите.

Растящата комплексна поляризация е заредена с потенциал за нестабилност и социално-етнически експлозии. Необходими са ефикасни мерки за постепенното им решаване. При наличието на такава поляризация не е възможно успешно догонващо развитие през следващите години. Световната практика показва, че най-високо качество на живота постигат страните с *умерено социално разслоение*. Това са държавите с цивилизовано социално пазарно стопанство, каквато би трябвало да стане България през следващите десетилетия.

● *Всеобщ достъп до качествено здравеопазване.* Необходимо е да се постигне всеобща здравна осигуреност; всеобщ достъп до общопрактикуващ лекар и до лекар-специалист; до болнично лечение; до ефикасни лекарства. Детската смъртност да намалее до 6-7%.¹⁸ Да има достатъчно финансиране; чувствително повишаване на качеството на здравната помощ; съчетаване на държавно и частно здравеопазване при доминираща роля на държавното. Да се прилага принципът “Здравето не е стока”. Качеството на работата на здравните заведения да се оценява според здравето на хората, а не по финансови показатели, както се прави сега.

● *Всеобщ достъп до качествено образование.*¹⁹ Да се прилага принципът, че развитието на образованието е присъща фундаментална функция на държавата, която частният сектор не може да изпълнява. Постигане на всеобщо средно образование към 2020-2025 г.; ликвидиране на неграмотността; въвеждане и разширяване на системата на пожизненото обучение и на други модерни форми. Цялостна модернизация на учебните програми в съответствие с европейските стандарти, съчетана със запазване на най-добрите традиции и национални добродетели; повишаване ролята и статута на учителя като централна фигура в образователния процес. Цялостно подобряване на материалната база, в т.ч. компютризация на образованието; разширяване обхвата и рязко подобряване качеството на основното и средното образование; форсирани действия, ако е нужно и с елементи на принуда, за пълно обхващане и задържане на децата от ромското население в образователната система. Повишаване на квалификацията и рязко подобряване на заплащането на учителите и на преподавателите във ВУЗ; запазване на безплатното средно образование и ограничено заплащане в държавните висши училища. Държавата трябва да осигурява преобладаващата част от финансирането на последните; съкращаване броя на висшите училища и рязко повишаване на качеството на образование, както и разширяване на изследователската дейност в тях. Подобряване връзките на висшите училища с

¹⁸ През 2007 г. детската смъртност у нас е 9.2%, в страните от ЦИЕ – 6-7%, а в западноевропейските – между 3 и 5%.

¹⁹ За повече подробности вж. Стратегия за догонващо икономическо развитие на България до 2020 година..., с. 94-99.

научните институти в БАН, Селскостопанската академия и други научни организации. Учениците и студентите трябва не само да “получават”, но и да “създават” знания. Да се възприемат новите методи на обучение на “лице в лице” и на “равен с равен”. Българското образование трябва да се превърне в институция за дълготрайни знания, които не остаряват бързо. Младите хора трябва да бъдат обучавани да управляват своя живот в постоянно променящо се общество. Все по-масово да се прилага обменът на ученици и студенти от наши средни и висши училища със съответни в чужбина. Качеството на работата на учебните заведения да се оценява според качеството на образованието и квалификацията на хората, а не по финансови показатели, както е сега. Да се съчетават държавни с частни учебни заведения при запазване решаващата роля на първите. Да се създаде модерна система за текущо повишаване и освежаване на квалификацията на всички категории работещи.

● *Здравословна околна среда.*²⁰ Това включва: понижаване на вредните емисии с около 20% в съответствие с препоръките на Европейската комисия и други международни задължения на България; все по-широко използване на нови възпроизводими и други модерни източници на енергия; чисти води, въздух, почви; по-рационално използване на транспортните услуги за производството на единица БВП; ограничаване на задръстванията и замърсяването на въздуха в големите градове; съкращаване на вътрешноградския и шосейния междуселищен транспорт с традиционни двигатели с вътрешно горене и замяната им с екологично чисти енергийни двигатели; монтиране на модерни очистителни съоръжения във всички ТЕЦ, циментови, химически и други заводи с високи коефициенти на улавяне; решаване на проблема със събирането, третирането и съвременната обработка на твърдите домакински отпадъци в селищата, особено в големите градове; стриктно прилагане на принципа “замърсителят плаща”; разширяване на защитените територии.

● *Здравословно жилище за всеки гражданин:* увеличаване на жилищната площ на член на семейството, както и на жилищата със стоманобетонна и тухлена конструкция;²¹ всеобща топлинна и звукова изолация;²² цялостна модернизация на конструкцията на жилищата с вградени в тях уреди, апарати и други улеснения; подпомагане на младите семейства и особено на тези с 1 до 3 деца за придобиване на жилище; самостоятелно жилище за всяко семейство; изграждане на селища-сателити на големите градове; превръщане на запустели села в съвременни почивни зони и частично преодоляване по този начин на обезлюдяването на цели региони.

²⁰ За повече подробности вж. Стратегия за догонващо икономическо развитие на България до 2020 година..., с. 125-130; 332-340.

²¹ Жилищните сгради в края на 2006 г. са 2129 хил. От тях: стоманобетонни – 4.5%; тухлени – 74.2 и други – 21.3%. В края на 2006 г. полезната площ на човек от населението е 30.95 кв. м; а жилищната – 19.91 кв. м. Средната полезна площ на едно жилище е 63.74 кв. м, а средният брой лица на едно жилище - 2.06, съответно в градовете – 2.30 и в селата – 1.64.

²² В страни като Дания 95% от жилищата са топлинно изолирани, докато у нас те са 2-3%.

● *Здравословна структура на потреблението*: повишаване дела на висококачествените хранителни продукти в менюто на българското семейство; спадане на дела на разходите за храна и безалкохолни напитки в семейните бюджети до 20-22% (при 37.5% сега); осигуряване на екологично чисто потребление; постепенна персонификация на потреблението; нарастваща дематериализация на потреблението; повишаване дела на разходите за здравеопазване, образование и почивка в структурата на домакинските бюджети.

● *Висока компютърна и интернетна грамотност*: създаване на качествена инфраструктура за пълно покритие на страната с високоскоростен Интернет,²³ който да бъде достъпен за всички училища; домашен достъп до Интернет за 80–90% от домакинствата;²⁴ висока компютризация на правителствените административни услуги; увеличаване на електронната търговия и т.н.; масово използване на мултимедии и мобилна телефония, вкл. и за Интернет.

● *Поява на първи признаци за смекчаване на демографската криза*²⁵ - към 2025–2030 г. Овладяване на кризата не е възможно, но нейното смекчаване е постижимо, макар и много трудно. Това предполага по-нататъшно увеличаване на раждаемостта, която у нас сега е 9.8 на хиляда и намаляване на смъртността - 14.8 на хиляда. Голямата разлика между двете величини говори за висок отрицателен естествен прираст, който води до бързо намаление на населението. И това ще продължи докъм 2035–2040 г., а може би и по-нататък, ако раждаемостта не бъде съществено повишена, а смъртността понижена. През последните десетина години раждаемостта расте, но и смъртността остава висока и няма осезателно сближаване между двата процеса. Необходими са повече и по-ефикасни насърчителни мерки за повишаване на раждаемостта, за подпомагане на майките и младите семейства, за пълно обхващане на желаещите в детски предучилищни заведения при минимално заплащане. Преобладаващата издръжка на тези заведения трябва да се осигурява от държавата. Средната продължителност на достойния живот на хората трябва да се повиши с 3-4 години докъм 2030 година.²⁶ Нужно е чувствително намаление на детската смъртност, която сега превишава двукратно тази в развитите страни. Необходимо е подобряване качеството на етническата структура на населението (от гледна точка на родителска отговорност, образование, трудови навици, съзидателно и културно поведение в обществото) чрез увеличаване на раждаемостта в

²³ Средният показател за проникване на високоскоростния Интернет в ЕС е 18.2%, а у нас – 5.7%.

²⁴ При 54% в ЕС-27 през 2006 г. и 19% у нас.

²⁵ За повече подробности вж. Стратегия за догонващо икономическо развитие на България до 2020 година..., с. 100-104.

²⁶ Средната продължителност на живота за мъжете у нас през 2007 г. е 69.2 години, за жените - 76.3 години, а общата – 72.7 години. В развитите страни тя е с 10-12 години по-висока.

българския етнос и ограничаването ѝ до разумни граници в ромския, придружено с форсирано подобрене на образованието и професионалната квалификация на ромите, ако е необходимо в отделни случаи и с принудителни финансови мерки.

● *Ограничаване на емиграцията* чрез подобряване на условията за живот и работа в страната и по същия начин и със същите средства - *повишаване процента на завръщащите се българи*, заминали на работа в чужбина.²⁷ Привличане на сънародници от българските общности, които живеят трайно извън България – в Македония, Сърбия, Молдова, Украйна и др. Привличане на квалифициран персонал от други страни и ограничаване до минимум притока на неквалифицирани имигранти. Работата, която такива имигранти биха вършили, може не по-лошо и с по-малки финансови и други усилия да се изпълнява от българските роми, ако държавата вземе бързи мерки за повишаване на тяхната квалификация чрез 4-5-6-месечни курсове за обучение. Необходимо е българското общество да се подготви да съжителства през следващите години и десетилетия с имигранти от други държави. Колкото и да се стремим да не внасяме такава работна ръка, това е неминуем обективен процес при демографска криза в условията на глобализация.

● *Ограничаване на престъпността и корупцията*. Нужно е да се гарантира личната и имуществената сигурност на гражданите и да се осигури защита от корупционни посегателства. Тази сигурност е неделима съставка на високото качество на живот, към което нашето общество ще се стреми. За целта е необходимо рязко повишаване ефикасността на съдебната система. Засега това е най-слабо реформируваният и най-ниско ефективният сектор на държавната администрация въпреки натиска на европейските институции. Изглежда, не достига политическа воля за тяхното реформиране.

6. Средства за постигане на социално-икономическите цели

Най-общо казано, това може да стане чрез *подходяща икономическа политика*,²⁸ *полагане основите на икономиката на знанието, съчетани с хуманизиране на обществената система и ускорена интеграция в ЕС*. Постигането на изброените хуманни цели не е възможно в сегашните условията на формиращото се в България социално поляризирано общество. Допълнително отежняващо обстоятелство е силно подкупаната държавност и

²⁷ Сегашната рецесия в повечето развити западноевропейски и други страни ще засегне българската имиграция там. Чужденците ще бъдат между първите, загубили работата си при свиване на стопанската дейност. Много българи ще се завърнат принудително и преждевременно в родината. Този факт има едновременно положителни и отрицателни измерения. Същевременно ще се увеличи броят на безработните поради забавяне на растежа у нас, а може би и поради рецесия през втората половина на тази година, която може да продължи и през 2010 г.

²⁸ Вж. посочените в началото под линия мои статии по икономическата политика. На тази тема има и множество сериозни публикации от други автори, чието изброяване тук не е възможно.

наличието на добре организирана престъпност, проникнала на някои места в жизненоважни държавни институции.

Ускорената комплексна интеграция на България в ЕС е от фундаментално значение за успешното социално-икономическо развитие на страната до 2020 г. и след това. Без такава интеграция не може да бъде постигната нито една от посочените цели. Ако направим равносметка за изминалите две години от присъединяването ни, нямаме основания за оптимизъм. Политическите изказвания, че то е успешно, са по-скоро куртоазия. България засега не се интегрира успешно в Общността. Голяма част от предприемаческите фондове остават неуловени и с изтичането на 2008 г. ги губим безвъзвратно. Почти всички обекти по предприемаческите програми се изпълняват от чуждестранни компании. Нашите фирми не могат да печелят търгове на Европейската комисия за изпълнение на проекти и в най-добрия случай участват като подизпълнители с всички негативни последствия. Слабо е вътрешноотрасловото и продуктовото производствено специализиране и коопериране между български и западноевропейски фирми.

У нас след присъединяването към Общността нараснаха очакванията за европейски доходи, но те са възможни само при европейско производство, производителност, качество и цивилизовани обществени отношения. Това означава:

- Осигуряване на *висок и качествен растеж на БВП*, който да превишава 2.5-3.5 пъти средния в ЕС, и то с измеренията на устойчив растеж, съчетаващ съвременни икономически, социални и екологични характеристики. БВП на човек от населението у нас към 2020 г. би трябвало да достигне 50–55% от средния в ЕС-15,²⁹ при положение, че растежът в най-развитите страни-членки през този период е с 2.5% средногодишно. Към 2050-2060 г. бихме могли да достигнем 75–80% от средното в ЕС. Испания вече превишава средния показател за ЕС с 6.6 процентни пункта, Гърция го доближава плътно с 97.1%, а Португалия достигна 74.6%. Както се вижда, дори към средата на столетието БВП на човек от населението в България ще изостава значително от сегашното равнище на този показател в Испания и Гърция и ще се изравни с Португалия.

²⁹ Сега то е 34.0% от ЕС-15. Ако искаме резултатите по този показател да са съизмерими във времето, като се започне от 2000 г., е желателно сравненията да се правят към тогавашния състав на Общността, т.е. ЕС-15. Така сме постъпвали и в нашата стратегия. По този начин ще се елиминира изкуственото преувеличение на нашия БВП на човек от населението спрямо средния за ЕС-27 в резултат от присъединяването на 10-те нови страни през 2004 и 2007 г. с по-нисък БВП на човек от населението, което води до понижение на средния показател за Общността в сегашния ѝ състав. По данни на Евростат през 2007 г. разликата по този показател между ЕС-15 и ЕС-27 е 11.6 процентни пункта, а по производителност на труда – 10.2 процентни пункта в полза на ЕС-15. Следователно сравнението със средния показател за ЕС-27 преувеличава нашите показатели съответно с 11.6 и 10.2 процентни пункта в резултат на страничен фактор, какъвто е разширението на Общността с по-слабо развити членове. Това "подобрене" не е следствие от собствените ни усилия.

•Това предполага *висока норма на натрупване* – 30-31%, и *на инвестиране* – 33-35%, *при много висока ефективност* в продължение на десетилетия, което никак не е лесно. То изисква пълна мобилизация на вътрешните ресурси, своевременно усвояване на всички трансфери от ЕС, както и на други ресурси от международните финансови пазари. Прякото влияние и сянката на текущата финансово-икономическа криза ще се чувства през следващите няколко години³⁰ и ще затрудни поддържането на високи норми на натрупване и на инвестиране поради отлив на капиталите от несигурни страни като нашата. Това забавяне трябва да се компенсира с още по-високи норми на натрупване и инвестиране през следкризисните години.

•България трябва да се стреми и към *по-благоприятна структура на преките чуждестранни инвестиции (ПЧИ)*. Все по-голяма част да се насочват за внедряване на високи технологии в преработващата промишленост, строителството, транспорта и някои модерни отрасли на услугите. През последните години около 50% от ПЧИ в страната са за покупка на имоти, финансово посредничество, доставка на автомобили и тяхното обслужване и други направления, които с нищо или твърде малко допринасят за нашето развитие чрез създаване на работни места, внедряване на нови технологии, производство на по-голяма добавена стойност, увеличение на износа, повишение на конкурентоспособността.³¹

•Досега България не успя да привлече на своя територия големи модерни заводи на световноизвестни компании с тяхната изследователска и развойна база. Усилията за привличане на такива заводи трябва да продължат и да се съчетават с *бързо развитие на специализирани подизпълнителски дейности за производство на високотехнологични компоненти за сложни продукти*, произвеждани от големите западноевропейски и световни компании. Необходимо е да се засилва вътрешно-продуктовата междудържавна специализация и производствено коопериране. И тук сегашната световна криза ще окаже неблагоприятно влияние в продължение на няколко години.

•*Повишаване на производителността на труда*. В структурата на източниците на растежа трябва да преобладава интензивният тип, т.е. повишението на производителността на труда да осигурява преобладаващата част от прираста на БВП. Необходимо е средногодишно повишение с 4.5-5.0%, достигане на около 50% от средното за ЕС равнище към 2020 г. и около 75-80% към 2050-2060 г. Повишението на производителността на труда би трябвало да осигурява 60-65% от средногодишния прираст на БВП до 2020 г., а след това – до 70-75%. Поради

³⁰ Това потвърждава и нобеловият лауреат Джоузеф Стиглиц в изявление от 26 октомври 2008 г.

³¹ Глобалната финансово-икономическа криза вече доведе до значително намаление на притока на ПЧИ през 2008 г. Това намаление ще се запази, а може и да се задълбочи през следващите няколко години до пълното излизане от кризата.

ограничените ресурси на работна сила производителността на труда трябва да стане главен, а през отделни периоди и единствен фактор за икономическия растеж през следващите години и десетилетия.

● *Повишаване на конкурентоспособността* на икономиката и от 76-то място, където сме сега по макроикономическа конкурентоспособност, към 2020–2025 г. да достигнем 35-то–40-то място. Това означава, че пак ще бъдем между последните в ЕС, но трябва да изпреварим поне развиващите се страни, които сега са пред нас.

● *Подобряване на валутно-финансовите баланси*. В случая специално значение има конкурентоспособността на износа и на другите външноикономически дейности. Тя намира синтезиран израз в състоянието на външнотърговския баланс и най-вече в текущата сметка. Това е особено важно в условията на глобална криза като сегашната, а подобни кризи са много вероятни и през следващите десетилетия. От състоянието на текущата сметка може безпогрешно да се съди за положението на икономиката. През последните десетина години дефицитът в текущата сметка расте непрекъснато и сега е между най-високите в страните от ЕС.³² Цел на нашата дългосрочна икономическа политика трябва да е свеждане на търговския дефицит към 2015 г. до 18-20% от БВП, а към 2020-2025 г. до 5-8%. Дефицитът в текущата сметка трябва да бъде намален към 2015 г. до 18-20%, а към 2020-2025 г. - до 6-8%.

● *Намаляване на енерго- и материалоемкостта на продукцията*. Сега сме с 3–4 пъти по-висока енергоемкост на БВП от тази в развитите страни. Съществува много тясна, почти функционална зависимост между увеличението на производството и на употребяваните ресурси – енергия, материали, труд, капитали и т.н., и свързаното с това замърсяване на въздуха, водите и почвите. В икономическата литература по устойчиво развитие често се използва понятието "decoupling". Това означава разкъсване на тази зависимост и създаване на условия за производство на повече блага с по-бавно растящ обем на употребяваните енергийни и други ресурси. Това изисква огромни усилия и много време, особено в технологиите, в квалификацията на работната сила, в организацията на производството и т.н.³³

³² Дефицитът в търговския баланс през 2006 г. е 21.8% от БВП, през 2007 г. - 25%, през 2008 г. (по моя прогноза от февруари с. г.) – около 30%. За същите години дефицитът по текущата сметка е съответно 14.8, 20.7%, а през 2008 г. се очаква да е 25-26%. Надеждна прогноза за 2009 г. не е възможна. Сигурно е само, че влошаването ще продължи.

³³ Разходите за енергия в парично изражение на единица продукция в България са леко снижени (спрямо разликите в натурални измерители) в сравнение с развитите страни поради все още по-ниските вътрешни цени на основните енергоносители. По данни на Евростат средната цена на електроенергията в ЕС е 0.0820 EUR/квч., а в България - 0.0465 EUR/квч; средната цена на природния газ е съответно 11.68 EUR/гигаджаул и 7.36 EUR/гигаджаул. Тенденцията обаче е към бързо сближаване на българските цени за енергоносители със средните за ЕС.

• През следващите десетилетия преобладаващата част (около 80-85%) от енергийните инвестиции трябва да се насочват за *енергоспестяващо развитие* чрез структурна и технологична модернизация в стопанския и домакинския сектор и едва 15-20% - за нови енергийни мощности. Ако активното енергоспестяващо развитие у нас беше започнало десетина години по-рано и беше вече набрало скорост, може би нямаше да е необходимо строителството на АЕЦ "Белене". Сега е вече късно и централата е нужна. Отдавна е доказано, че енергоспестяващите инвестиции са 2-3 пъти по-ефективни от тези за нови енергопроизвеждащи мощности.

Все в този контекст е необходима *ревизия на концепцията "България – енергиен център на Балканите"*, разбрана като производство на по-голямо количество енергия за износ в съседните страни. Тепърва трябва да се доказва кой износ е по-изгоден за България – на електроенергия или на високо- и среднотехнологични продукти, произведени със същия обем инвестиции. Предварителните оценки са в полза на второто. Освен това трябва да се има предвид, че преминаването на тръби на транзитни петролопроводи и газопроводи през наша територия не ни прави енергиен център на Балканите.

• *Масово използване на високи технологии* – информационно-комуникационни, биотехнологии, нанотехнологии, екологично чисти, технологии за нови източници на енергия, за нови материали и т.н. Новите технологии съдържат огромен заряд за бъдещ икономически растеж.³⁴ Без тях той е невъзможен. Необходимо е да се разшири и подобри качеството на обучението на кадрите по приоритетни технологични направления и специалности; да се разшири и тотално модернизира базата на приложните изследвания и на иновационната дейност във високите технологии.

• *Форсирано развитие на здравеопазването и образованието*. Тук те се разглеждат като фактори на производството, а не като общочовешка цел на всяко модерно общество, както е направено в предходния раздел. Чрез съвременно здравеопазване и образование се осигурява подготовката на необходимия човешки и интелектуален капитал, без който не е възможен икономически и социален прогрес през следващите десетилетия. Съвременният човешки капитал и високите технологии са ключът към догонващо икономическо и социално развитие за страна като България, бедна на други производствени фактори.

• *Модернизация на производствените структури* (секторни, отраслови, продуктови). При секторните структури става дума за съотношението земеделие–индустрия–услуги. Земеделието сега произвежда около 9% от brutната добавена стойност в България, индустрията - 31%, услугите – 60%. Разбира се, има колебания по години. Към 2020 г. земеделието ще

³⁴ Тук се спирам на новите технологии само като средство за постигане на целите, за разлика от пети раздел, където те са разгледани като цел, облекчаваща и обогатяваща живота на хората.

спадне на 3-4%, индустрията – на 26–27%, услугите ще продължат да растат докъм 70–72%. Отрасловите структури на индустрията ще се променят в полза на преработващите високотехнологични отрасли за сметка на традиционните добивни дейности. Най-активни ще бъдат структурните процеси на продуктово равнище. Ще расте делът на продуктите с по-ниска енерго-, материал- и капиталоемкост и по-високо съдържание на сложен труд за сметка на традиционните.

● *Бързото развитие на производството и износа на екологично чисти земеделски продукти* е перспективна ниша за България поради по-малката увреденост на почвите с химически торове и други препарати. Това е една от областите, където изостаналостта на страната (по-малката употреба в миналото на химически торове и препарати в земеделието) в сравнение със Западна Европа сега се превръща в предимство. С повишаването на доходите на населението търсенето на екологично чисти, макар и по-скъпи, продукти ще расте през следващите години и десетилетия. Особено големи са перспективите за износ на екологично чисти продукти в страните-членки на ЕС и в други развити държави.

● *Форсирано развитие на комплексна инфраструктура*: транспортна, техническа, екологична, енергийна, водосборна, водопредпазна, социална, телекомуникации и др. Без съвременна инфраструктура не е възможно икономическо развитие, а още по-малко – догонващо. Изгражданата инфраструктура трябва да обслужва както вътрешното българско развитие, така и регионалното и междурегионалното сътрудничество, като се възползва от стратегическото географско разположение на България – кръстопът на важни комуникации от Запад на Изток и от Север на Юг.

● *Бързо развитие на науката и на иновационната система*. Необходимо е да се установят приоритетни направления за фундаментални научни изследвания, които България ще развива през следващите години и десетилетия.³⁵ Бързо да се възстанови и модернизира разрушената преди 15-20 години база за приложни изследвания и развойно-внедрителска дейност. Общите вътрешни разходи (държавни и частни) за финансиране на науката трябва да достигнат поне 2.5-3.0% от БВП към 2020 г. при 1.84% в ЕС през 2006 г. и 0.48% у нас. Развита иновационна система е необходима за успешно усвояване, разпространение и използване на собствените и на вносните технически, организационни и други новости. Трябва да се подобри сътрудничеството между научни институти, университети, иновации и производство. Да се постигне бързо развитие на патентното дело и увеличаване на патентните заявки и на регистрираните български патенти в европейската и

³⁵ Както посочих, в изработения проект за Национална стратегия за научни изследвания (2008-2013) са предвидени 6 приоритетни направления, като икономическите изследвания са пропуснати. Този проект обаче трябва да бъде подложен на обществено обсъждане в научната общност, преди да се утвърди от правителството.

американската патентни служби. България е много изостанала в тази област.³⁶

● *Подобряване качеството на управление на микроравнище.* Според оценки на Световния икономически форум по различните аспекти на качеството на управление на фирмите през 2007 г. България заема от 100 до 122 място от 131 обхванати страни, т.е. е на едно от последните места в света. Трябва да се разработи програма, предлагаща държавна инициатива за бързо обучение на нови управленски кадри на фирмено равнище и за повишаване управленската квалификация на наличните кадри. Без подобряване на управлението на микроравнище не е възможно повишение на производителността и на конкурентоспособността.

● *Все по-дълбока интеграция в Европейския общ пазар.* Вътрешно-общностният износ на България може да достигне и да се стабилизира на 65-70% от общия износ на страната. В момента изнасяме 4–5 пъти по-малко на човек от населението от Унгария, Чехия, Словения. Към 2020 г. трябва поне да се изравним с тяхното сегашно равнище и дори да го превишим. Ще се разширява вътрешноотрасловият и вътрешнопродуктовият стокообмен чрез засилване на вътрешнопродуктовото коопериране при производството на високотехнологични изделия посредством международни производствени съюзи и подизпълнители. Можем да си поставим задачата към 2020 г. да достигнем 10–12%. На този етап изнасяме едва 3.34% високотехнологични продукти от общия ни износ при 16.65 средно за ЕС. Необходимо е високо- и среднотехнологичните продукти да достигнат 60-65% от общия ни износ към 2020 г., т.е. колкото е сега в Унгария, но при друга продуктова структура. Износът на суровини и материали е над 50% от общия ни неенергиен износ. Той трябва да бъде сведен до 25-30%.

● *Засилване на вътрешната и външната мобилност.* Много хора ще напускат страната временно, но и все повече ще се завръщат с повишена квалификация и обогатени трудови и житейски навици. Ще се засилва и вътрешната българска трудова мобилност.³⁷ С подобряване на икономическото положение в страната през следващите години можем да очакваме засилване на преселването от градовете обратно към селата с по-качествени условия за живот. С времето този процес навярно ще се активизира. Всичко това ще благоприятства икономическото ни развитие.

● *Създаване на икономически условия за завръщане на част от временно работещите в чужбина българи.* Попълненията за необходимата в бъдеще допълнителна работна сила би трябвало да идват от по-

³⁶ По данни на Евростат заявките за регистрация на патенти в европейската патентна служба средно за ЕС са 101.3 на 1 млн. жители, а за България едва 0.52 на един милион жители.

³⁷ През 2007 г. в миграцията между населени места са участвали 151 хил. човека – с 31 хил. повече от предходната година. От тях 38% са се преселили от град в град; 29% - от град в село; 22% - от село в град и 11% - от село в село. Населението в селата се е увеличило с 10 хил. човека в сравнение с предходната година.

добро използване на наличната в страната чрез форсирано повишение на нейната квалификация (особено на ромското население), от завръщане на временно емигрирали сънародници, от българските общности в чужбина и само в краен случай – внос на квалифициран персонал от други страни. Форсираните действия на държавата за по-пълно обхващане на ромските деца в образователната система и за масирано обучение на възрастното ромско население в неколкмесечни курсове за професионална квалификация ще бъде по-евтино и по-целесъобразно от вноса на ниско- и средноквалифицирана работна ръка от азиатски и африкански държави.

● *Много по-висока ефикасност на администрацията*: съкращаване на нейния количествен растеж, повишаване на квалификацията и експедитивността, ограничаване на податливостта ѝ на корупция чрез подобряване на заплащането.

● *Намаляване на престъпността и корупцията*. Тук тези явления се третират като препятствия за растежа, а не като цел на развитието и елемент на качеството на живота, както беше разгледано преди това. Ако не настъпят резки подобрения в ефикасността на функционирането на правораздавателните органи и особено на съдебната система, постигането на набелязаните социално-икономически цели не би било възможно.³⁸

3.XI.2008 г.

³⁸ Ограниченият административен потенциал сега е една от главните причини за слабо усвояване на европейските фондове и за многото нарушения и престъпни присвоения.